

DRAG UR DEN FINLÄNDSKA JUDENHETENS HISTORIA*

Tapani Harviainen

Helsingfors universitet

Det är inte särskilt lätt att ge ett svar på frågan vem som är en finländsk jude. Det hela förenklas något, om vi börjar med att lägga tyngden på ordet finländsk. Då är i princip en jude, som antecknats i Helsingfors- eller Åboförsamlingens medlemsregister, en finländsk jude. Han eller hon behöver ändå inte vara stadigvarande bosatt i Finland, ty inemot en tredjedel av de finländska judarna, som bestäms på detta sätt, bor utom landets gränser. Ja, de kan rentav ha avstått från sitt finländska medborgerskap. Situationen har uppkommit genom att våra judiska församlingar år 1970 förlorade sin rätt att föra befolkningsregister och deras medlemmar antecknades i stället i det allmänna befolkningsregistret (som av hävd även brukar kallas civilregistret). Samma öde drabbade också en del andra mindre samfund. Härigenom har de judiska församlingarnas register omvandlats till att vara bara interna förteckningar över medlemmar, som genom sina betalningar förväntas stöda församlingarna i deras tillvaro.

Härefter borde man då ställa frågan vem som är jude i allmänhet. Man har dryftat spörsmålet och skrivit om det i nästan tretusen år, men någon full enighet har man inte nått. Den mest spridda uppfattningen säger, att en jude är en person som är född av en judisk mor eller som på ett vedertaget sätt konverterat till judendomen. Barn till en judisk far i ett blandäktenskap är inte judar. Däremot bevarar barn till en judisk mor sin judendom oavsett i vilken utsträckning de ef-

terlever religionens bestämmelser. Enligt somliga tolkningar förblir en som fötts som jude jude även om han omvänder sig till någon annan religion; i det fallet vore han bara en 'dålig' jude. Härav följer, att det existerar en mängd sådana finländska judar, vilka står utanför församlingen, men som på grund av att de har en judisk mor ändå kan betraktas som judar.

Judarna kommer till Finland

Judarna har invandrat till Finland två olika vägar, via Sverige och från länder som hörde till det ryska imperiet, i synnerhet Polen och Litauen. De första kom via Sverige och var förmodligen samma slags besökare som de "portugisiska sångarna" Josef Lazarus, Meijer Isaac och Limo Zelig, vilka tillsammans med taskspelaren Michel Marcus sommaren år 1782 fick tillstånd att utöva sin konst i Helsingfors.¹ Under denna tid utgjorde Finland en del av det svenska riket, och samma år, 1782, hade judarnas rätt att bosätta sig i Sverige begränsats till att gälla bara Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona. Allt sedan 1600-talet hade det efter hand flyttat in judar i Sverige, men de hade i flera repriser blivit fördrivna därifrån. År 1806 förbjöd Sverige immigration av nya judar och lagen gällde givetvis också i den del av Finland som hörde till riket.

Dessa det svenska rikets lagar berörde emellertid inte de judar, som omvänt sig till

kristendomen. Några sådana judar slog sig ner även i Finland. Den från Lübeck bördige Isak Zebulon, som vid dopet erhållit förnamnet Christoffer, valde Uleåborg till sin nya hemstad. Där godkändes han år 1672 som medlem i borgarståndet. Zachris Topelius' mor härstammade från denne uleåborgsborgare av judisk börd. En annan känd proselyt var Meyer Levin, som år 1799 antogs till dåvarande Åbo akademis medicinska fakultet. Han verkade senare som lärare i tyska vid akademien och erhöll år 1815 privilegium att grunda ett boktryckeri.²

De svenska lagarna gällde inte i det s.k. Gamla Finland, som hörde till Ryssland. Det gjorde det möjligt för Jacob Weikam att i slutet av 1790-talet flytta till Fredrikshamn. Släkterna Veikkanen, Jacobsson och Kaspi härstammar från denne Weikam. Även det västliga Finland syns i början av 1800-talet ha kunnat erbjuda möjligheter för enskilda judar att immigrera, för redan år 1811 ansöker handelsmannen Abraham Cohn hos generalguvernören om ersättning för de brädvaror som den ryska hären exproprierat av honom för sitt bruk.³ För att kunna vara en handelsman i besittning av brädvaror, bör Cohn säkerligen ha verkat i Helsingfors redan innan ryssarna kom dit.

Tillsammans med de övriga av svenska rikets lagar förblev också 1782 års reglemente om den judiska befolkningen i kraft i Finland, när det omvandlades till ett storfurstendöme i det ryska imperiet. Guvernörerna hade likväl rätt att efter egen prövning bevilja temporära uppehållstillstånd, vilket också skedde. Andreas *Wareljus* nämner år 1849 i sin bok *Beiträge zur Kenntnis Finnlands in ethnographischer Beziehung* om de fåtaliga judarna i Finland: de var hantverkare, plåtslagare (Fredrikshamn), kramhandlare, vårdshusvårdare och daglönare; en del judar kunde man enligt honom även finna på landsbygden, till exempel två som var avlönade vid tygfabriken i Jockis (Jokioinen) i Tavastland.⁴

Den allra största delen av dagens judiska befolkning i Finland härstammar emellertid från judiska soldater i den tsarryska hären och deras familjemedlemmar samt från judar, som senare flyttade in från Ryssland. Det reglemente som förbjöd judar att vistas i Finland, gällde givetvis inte de judiska solda-

ter i den ryska hären som tjänstgjorde här. Därför kunde militärtjänsten räcka 25 år.

Efter att ha fullgjort sin tjänst, slog sig sådana soldater företrädesvis ner där de redan vistades. Därigenom åsamkade de en problematisk situation för den finländska autonomin. År 1858 gavs en förordning, som gällde soldater som blivit fria från tjänst i ryska armén, och där gjordes ingen skillnad mellan judar och andra. Enligt förordningen hade soldater med avskedsbrev, pass eller resebrev rätt att slå sig ner i Finland och här livnära sig. Samma rätt gällde deras familj och barn samt även änka. I kraft av 1869 års förordning och det brev senaten utfärdade år 1876, hade dessa förutvarande soldater och familjer rätt att för sitt uppehälle idka handel med själv tillverkade hantverksprodukter, bröd, bär, papyrosser, begagnade kläder och varor samt andra billigare klädesprodukter. Det var i sådan handel narinken, det judiska torget i Helsingfors har sitt ursprung. Den befann sig ursprungligen vid Norra kajen, sedermera (på 1850-70-talet) på nuvarande Finlands banks tomt och efter det på Simonsplatsen, i närheten av våra dagars busstation.⁵ Helsingfors blev från första början centrum för den judiska bosättningen i Finland. Detta berodde framför allt på garnisonen på Sveaborg, där det fanns många judiska soldater, och också på att de ofta hade familjer.⁶

Den långa vägen till medborgerliga rättigheter

Judarnas rättsliga ställning fick på 1870-talet till stånd ett livligt meningsutbyte i Finland, men oberoende av flera lantdagsdebatter (år 1872, 1877-78, 1882 och 1885) gjordes det inte några framsteg i saken. De ovannämnda förordningarna om handel och näringsfång hade bara gjort ärendet än mer invecklat. För att lösa problemet sände senaten år 1889 en skrivelse till guvernörerna om judarnas rätt att stanna i Finland. Där gav man vid namn angivna judar och deras familjer rätt att till vidare stanna i Finland och bo på för dem anvisade orter. Dessa orter var Helsingfors, Åbo, Tavastehus,⁷ Tammerfors, Viborg, Fredrikshamn, Sordavala, Suistamo, Impilax (Impilahti), Kuopio och Vasa. Från dessa or-

ter hade judarna rätt att inom landet flytta endast till antingen Helsingfors eller Viborg. Till judar, som icke nämnts i skrivelsen, skulle guvernören utfärda ett uppehållstillstånd på sex månader. De som gjort sig skyldiga till brott, såsom bettleri, hor eller osedligt leverne, skulle sändas "tillbaka" till Ryssland. Barnen berördes av uppehållstillståndet bara så länge de bodde i sitt föräldrahem. De som gifte sig eller blev inkallade i militärtjänst förlorade uppehållstillståndet. Nya judar skulle inte tillåtas bosätta sig i Finland.

Till en början var man mycket samvetsgranna när det gällde att granska "propusjkan", och på grund av giftermålsförbudet flyttade många bort från Finland. Då antalet judar i vårt land år 1890 uppgick till omkring 1 000 personer, sjönk det på fem år med en fjärdedel. Bestämmelserna, som utfärdats för att ordna upp judarnas ställning, ledde i själva verket till att deras situation försämrades. Förfarandet att granska och förnya uppehållstillstånden föll bort vid sekelskiftet, men officiellt var bestämmelserna i kraft till år 1918.

Den lag som tillerkände de i Finland bosatta judarna fulla medborgerliga rättigheter godkändes av senaten den 26 juni 1917 och antogs slutligen den 22 december 1917 för att träda i kraft den 1 januari 1918. Lagen garanterade dem även tillträde till alla tjänster med undantag av de kyrkliga.

I Sverige hade judarna fått medborgerliga rättigheter redan år 1870; judarna i Ryssland erhöll dem efter revolutionen. Ser man på lagstiftningen, var judarnas ställning under ryska tiden alltså inte bättre i Finland än den var i moderlandet. Vad som däremot lockade såväl judar som andra folk i Ryssland till Finland, var det rykte Finland åtnjöt i riket såsom landet med ordning, en stark ekonomi och en större andlig frihet. En god bild av detta får man av Shemarja *Goreliks* artikel *Ejn vokh in Finland*. Gorelik hade deltagit i de ryska sionisternas kongress, som hölls i Helsingfors år 1906; artikeln publicerades samma år i Vilna. De finländska förhållandena och finländarna lovprisas i artikeln på ett rentav roande sätt.⁸

Förhållandet av medborgarrättsfrågan utgör inget ärorikt kapitel i vårt lands historia, enkannerligen inte med vår tids ögon betraktat. Man skall ändå inte glömma, att det här

snarast var fråga om en nationalistisk misstro mot *alla* främmande inflytelser. Även andra minoriteter som kom från Ryssland betraktades på samma misstänksamma sätt som någonting som kunde äventyra de egna finska medborgarnas ekonomiska fördelar. Juddefientlighet blev det närmast fråga om, när saken sågs med judiska ögon. För en utomstående betraktare verkar det bäst att tala om det som en del av en allmän främlingsfientlighet, något som inte är obekant i vårt land ens i den dag som är.⁹

Självständighetstidens första årtionden

På 1920- och 30-talet fanns det inemot 2 000 judar i Finland, det är mer än under någon annan tid. Att de var så många, beror på det stora antalet inflyttare, som under revolutionen eller strax därefter lämnade Ryssland eller flydde därifrån. För en del innebar denna period att flytta vidare, oftast till Förenta staterna. Men perioden innebar också, att de judiska gemenskaperna i Finland konsoliderades och rotfästes. Immigranternas språk var jiddisch och ryska. Den nu aktuella språkliga assimileringen skedde först till svenska och därefter till finska. År 1930 uppgav samtliga judar i Helsingfors svenska som sitt modersmål. I fråga om försvenskningen tycks vår judiska befolkning skilja sig från andra minoriteter, som kom från Ryssland; dessa har bevarat sitt ursprungliga språk och vid sidan därav har de i allt större utsträckning gått över till att använda finska.¹⁰

Bruket av jiddisch upphörde överraskande snabbt; av en eller annan anledning till och med skändes judarna för det. Jag har själv hört barndomsminnen från 30-talet om hur en pojke blev förlägen över att hans mor "glömde" sig och började prata jiddisch på gatan med sina bekanta; och dessutom med hög röst. Men även under de senaste åren har man vid predikningarna i synagogan tidvis använt jiddisch. Så åtminstone den passiva kunskapen har i någon mån bevarats. Det vore intressant att undersöka hur det riktigt gick för jiddisch i detta land, och den undersökningen borde göras nu. Om tio år kommer det knappast att finnas många som kan berätta om det.¹¹ Då de finländska judarna förlorade judarnas språk, jiddisch, gick de

SUMMARY: THE JEWISH MINORITY IN FINLAND

Tapani Harviainen

The earliest mention of Jewish visitors to Finland dates back to 1782. In that year the "Portuguese singers" Josef Lazarus, Meijer Isaac and Pimo Zelig as well as the conjurer Michel Marcus were granted permission to show their skills in Helsinki. At that time Finland was a part of Sweden, and Swedish legislation only allowed Jews to settle in four cities of the mother country.

When Finland was incorporated into Russia in 1809 as a consequence of the Napoleonic wars, Swedish laws remained in force in the new Grand Duchy, and they prohibited the entry of Jews. However, Jewish soldiers came to the fortress of Sveaborg (later called Suomenlinna) off Helsinki, to Viipuri (Vyborg) and other garrison towns with the Russian army. Their legal status remained unsettled until an imperial decree was promulgated in 1858. The decree did not distinguish Jews and their rights, but permitted all retiring soldiers of the Russian army, their children, and widows to remain in the country. In the 1890's there were appr. 900 Jews in Finland. Because of a conservative protectionism the Finnish Diet first granted Jews the rights of citizenship in 1917, the year of independence.

In the 1920's and 30's the number of Jews in Finland reached a peak of approximately 2000. Although the older generation was born in the empire of Czarist Russia (primarily in Lithuania and Poland), the majority was already rooted in Finland. Yiddish and Russian were replaced by Swedish and, partly, by Finnish. There were three congregations: in Helsinki, Viipuri, and Turku (a fourth one was established later in Tampere). Anti-Semitic attitudes excited very little response in the country.

During the Second World War Jewish citizens served in the army and in other duties side by side with other Finns. There were appr. 150 Jewish refugees in Finland; eight were deported to the Gestapo in October 1942, and only one of these survived (cf. the review article *The Ship of Death, Nordisk Judaistik*, Vol. 3, No. 2, 1981, p. 57-58). When Viipuri was ceded along with other areas of Eastern Finland to the Soviet Union in 1940 (and finally in 1944), the entire population of the city moved to the remaining western part of the country where the Jews became members of the congregations in Helsinki, Turku and Tampere.

Today there are two Jewish congregations in Finland, one in Helsinki and the other in Turku; the congregation of Tampere was discontinued in 1981 when its membership had shrunk to nine. The congregations proclaim themselves to be orthodox. At the end of

samtidigt miste om en väsentlig förenande faktor, som till exempel den tatariska befolkningen i Finland bevarat. Religionen och medvetenheten om den egna identiteten förblev här efter den enda förenande länken.

Den språkliga övergången bort från svenskan kommer på ett överraskande sätt fram redan år 1932, då man beslöt att i stället för svenska ha finska som undervisningsspråk i Judiska Samskolan i Helsingfors. Ändå var det bara två år tidigare som alla judar i Helsingfors hade uppgivit svenska som sitt modersmål. Den finskspråkiga undervisningen inleddes i klass I år 1933 och år 1942 hade hela skolan blivit finskspråkig.¹²

På 20- och 30-talen förekom genuin antisemitism även i Finland i vissa extrema hö-

gerkretsar, men den tycks ha vunnit synnerligen litet genklang i vidare sammanhang.¹³ Förmodligen är det så, att alla minoriteter i den unga republiken rätt så jämbördigt fick lida av fördomar och främlingsfientlighet. Det är för all del en ganska klen tröst för den som fick höra att han var *ryssä, tattari, finnjävel, jutku* eller *hurri* (skymfande benämningar för ryss, tatar, finne, jude och finlandsvensk). Under mellankrigstiden hade emellertid judarna en barlast, som i mångas ögon fick dem att framstå i en *mer* suspekt dager än de andra minoriteterna. En ansenlig del av de sovjetiska ledarna och av de namnkunnigaste bolsjevikerna var judar, och detta gav lätt upphov till analogin: Eftersom den där personen är en jude, måste han vara en bols-

1984 the congregation in Helsinki had 822 members present and 259 absent on its record, while the corresponding figures were 183 and 53 in Turku: a total 1318 people of which 1005 were present. "Absent member" refers to a Jew who is supposed to support the congregation financially although he or she does not live in Finland permanently; matters of a dual citizenship are a central cause of this phenomenon.

The synagogue in Helsinki (26 Malminkatu St.) was consecrated in 1906 and that of Turku (17 Brahenkatu St.) in 1910. There are two Jewish cemeteries in Helsinki with additional ones located in Turku, Tampere, Hamina, Hämeenlinna and Vaasa; there is also a cemetery at the old fortress of Bomarsund on the island Prästö in Åland (Ahvenanmaa). In Helsinki and Turku the Evangelical Lutheran congregations financially support the maintenance of Jewish cemeteries.

The Jewish school in Helsinki derives its origin from a *heder* in 1880's. At present *Juutalainen koulu* is a private comprehensive school with nine class levels. Hebrew language and Jewish history combined with the Jewish religious instruction are additional subjects when compared with other comprehensive schools. In 1984 the school was attended by 58 pupils. Besides the school, the community centre includes a small hospital, a kindergarten, an auditorium, and club rooms. Thanks to successful investments, the

financial standing is considered by the congregation to be stable; the balance sheet in 1984 was 5.3 million FIM (appr. 880 000 US\$).

Different spheres of activities of the Jewish congregation in Helsinki have been described in the article on the basis of annual reports for the years 1977-84. As the (Ashkenazic) Hebrew names of various associations and clubs indicate, the activities are many-sided, and Turku presents us with a similar spectrum, although the smaller membership has called forth restrictions. However, the large number of associations is the responsibility of the very same active persons.

The main problems of Jewish congregations in Finland are depopulation, the increasing average age of the members, general secularism, and mixed marriages. In fact, a marriage between two Finnish Jews has been a rare event during the past few years. In the light of annual reports, the most difficult years were at the end of the 1970's when "strong measures soon" were demanded in order to prevent "a total collapse of the religious, social and cultural life" (1978). However, the employment of a young, energetic Danish rabbi, Ove Schwarz, in 1982 has brought a new tone to the latest reports: "it is possible to state at once that the past year 1984 was characterized by a greatly renewed activity" etc. Best wishes to this trend.

jevik, och är som sådan vår, det vill säga Finlands, fiende.

Andra världskriget och flyktingsfrågan

De judeförföljelser nationalsocialisterna igångsatte i Tyskland och länder som behärskades av dessa, drev flyktingar att ta sig också till Finland. Finland tog emellertid emot dem synnerligen motvilligt. Allt som allt kom det omkring 500 judiska flyktingar till vårt land. Fram till sommaren 1941 hade 350 av dem fortsatt sin väg till ett tredje land, vanligtvis till Sverige eller Förenta staterna. Under kriget tjänstgjorde de judiska medborgarna i Finland, i likhet med övriga finländare, i armén

och motsvarande uppdrag.¹⁴ Den fältsynagoga som byggdes för de judiska soldaterna i Nylands brigad vid älven Svir, torde vara något alldeles extraordinärt i utrustningen hos de arméer, som deltog i kriget på Tysklands sida. I detta sammanhang förtjänar det också att påpekas, att man år 1981 i Helsingfors grundade Finlands Judiska Krigsveteraners brödrakrets, som under sitt första verksamhetsår fick 84 medlemmar, vilket utgör över tio procent av antalet närvarande vid Judiska Församlingen i Helsingfors. Ett ganska gott prov på karaktären av det separata krig som Finland förde vid Tysklands sida.

Däremot blev ställningen för de flyktingar som kommit till Finland i högsta grad vansk-

lig. En del av dem var tyska medborgare eller flyktingar från länder, som var allierade med Tyskland eller från områden som erövrats av Tyskland. Då fortsättningskriget bröt år 1941, fanns det omkring 150 judiska flyktingar i vårt land. Efter krigsutbrottet samlade man dem först i Hauho och Lampis (Lampi) i Tavastland, men 43 män sändes först på arbetsläger till Salla i Lappland och internerades sedermera på ön Hogland (Suursaari) som ligger i Finska viken.

Våren 1942 började man från tyskt håll framföra krav på utlämnande först av flyktingarna och därefter (sannolikt?) även av de judiska finska medborgarna. Vid samma tid drabbades den judiska befolkningen i Norge. Av den ljöt inemot hälften (757 personer) döden. Största delen av dem som överlevde var sådana, som lyckats fly till Sverige.¹⁵ Hur det gick för de judiska flyktingarna i Finland har senast behandlats av Elina *Suominen* i hennes bok *Kuoleman laiva* [Dödsskeppet] *S/S Hohenhorn* (1979).¹⁶ Jag nöjer mig här med blotta omnämmandet av att Statspolisen den 6 oktober 1942 till tyskarna utlämnade åtta judiska flyktingar, av vilka bara en överlevde. De övriga flyktingar som befann sig i Finland stannade här eller reste senare från landet. Jag gör inget försök att avtvå denna skamfläck, men det är heller inte skäl att glömma, att Tysklands välde stod i zenit i oktober 42. Efter Stalingrad våren 1943 var det redan mycket lättare att vägra. När krigets segerherre efter krigsslutet krävde, att ingermanlänningar, baltiska internerade och andra flyktingar skulle utlämnas, var hans inflytande alldeles tillräckligt för att genomföra det hela. Det är så ofta makten och rätten tillsammans växer fram ur gevärsmynningen.

De judiska församlingarna och deras verksamhetsformer

I vårt land har det funnits judiska församlingar i Helsingfors, Viborg, Åbo och Tammerfors. De tre förstnämnda registrerades snart efter det judarna fått medborgerliga rättigheter, och Tammerforsförsamlingen strax efter kriget. Viborgsförsamlingen splittrades i och med överlåtelsen av staden och den där belägna synagogan förstördes under kriget. Det är dock en sak att grunda en församling och

en annan att registrera den. Så kan även uppkomsten av gudstjänstgemenskaperna i Helsingfors, Viborg och Åbo härledas till förra seklets senare hälft. Församlingen i Tammerfors upplöstes i slutet av år 1981, då antalet medlemmar sjunkit till nio.¹⁷ Av dagens församlingar hade Helsingfors församling i slutet av år 1984 822 närvarande och 259 frånvarande medlemmar, sammanlagt 1081. För Åboförsamlingens del är de motsvarande siffrorna 183 närvarande och 54 frånvarande. Det sammanlagda antalet judar uppgick i slutet av år 1984 alltså till 1318 personer, av vilka 1005 var närvarande. När det fanns mest judar, på 1930-talet, var deras antal 2000.

Synagogan i Helsingfors invigdes den 30 augusti 1906 (arkitekt Jac Ahrenberg). År 1962 byggde man tilläggsutrymmen invid synagogan. Där finns en festsal med möteslokaler, en barnträdgård, skolutrymmen samt ett b-sjukhus för äldre. Föregångare till denna helgedom på Malmgatan finner vi i bönhuset i Sveaborg, som existerade redan på 1830-talet, samt i den langénska villan på Broholmen, som på 1870-talet omvandlades till en synagoga. Den var "fattig och tarflig som hela församlingen", omtalar R. Hertzberg år 1888. Vid samma tid fanns en annan gudstjänstlokal i antipoffska huset på Nylandsgatan.¹⁸ Synagogan i Åbo blev klar år 1910 (arkitekter Hinderson och Krook). Även i Tammerfors har det funnits ett eget litet bönehus.

Vad som föregick judiska skolan var småbarnsskolorna (*heder*) från och med 1880-talet. Den egentliga skolan inrättades som svenskspråkig år 1918; inte ens den har således någonsin haft jiddisch som sitt språk. Skolan fungerar i dag under namnet Juutalainen koulu [Judiska skolan] som en privat motsvarighet till den nioåriga grundskolan. Från och med hösten 1981 följer man där grundskolans allmänna läroplan i dess helhet, men har som tilläggsämnen hebreiska språket och judarnas historia i anslutning till den judiska religionsundervisningen. Hösten 1984 hade skolan 58 elever.

Judiska begravningsplatser finns det två av i Helsingfors, och vidare en i Åbo, Tammerfors, Fredrikshamn, Tavastehus och Vasa samt en gammal begravningsplats vid Bomarsunds fästning på Åland på Prästö.

Begravningskapell finns i Helsingfors och Åbo. I Helsingfors har de evangelisk-lutherska församlingarna stött upprätthållande av begravningsplatserna med mellan 50 000 och 89 000 mark per år.

I det följande skall jag ge mer detaljerade uppgifter om hur den judiska församlingen i Helsingfors verkar och vilka svårigheter den har. Framställningen bygger på församlingens årsberättelser för år 1977–1984. Verksamheten i Åboförsamlingen är likartad fastän mera begränsad då församlingen är mycket mindre.¹⁹

Tjänster och olika funktioner vid församlingen sköts av rabbinen (*rabbi*), kantorn (*hazzan*), *šohet* (slaktare och övervakare av födans renhet), *mohel* (den läkare som utför omskärelsen), *šammaš* (shames, synagogans vaktmästare) och av synagogans äldste. Församlingen betraktas som ortodox; det innebär att den i sin helhet borde följa judisk lag och tradition utan några ändringar. I september 1982 tillträdde församlingens rabbin-tjänst av den då 23-åriga dansken Ove Schwarz, som härstammar från gammal dansk rabbinsläkt och som genomfört sina studier i Jerusalem. Hans långvarige företrädare var den numera redan framlidne Mordechaj Lanxner, som var född i Rumänien. Kantorns och *šohetens* uppgifter har sedan några årtionden hört till rabbinen.²⁰

Institutioner och organisationer. Judiska skolan presenterades redan. I daghemmet (Gan Jeladim)²¹ har det funnits mellan 10 och 20 barn varje år. Antalet vård dagar i Helsingfors judiska sjukhus har rört sig mellan 3 500 och 5 500 och har varit på ständigt uppåtgående de senaste åren. Finlands sionistiska centralförbund har hand om deras angelägenheter, som vill emigrera till Israel. Förbundet står också för firandet av den israeliska självständighetsdagen inom församlingen. Wizo r.f. (Women's International Zionist Organization) är en kvinnoorganisation, som strävar till att främja kunskapen om den judiska traditionen och som ägnar sig åt välgörenhet och publikationsverksamhet. De senaste publikationer som den, tillsammans med några andra organisationer, utgivit är en finsk översättning av Theodor Herzls "Der Judenstaat" och en presentation på finska av judiska traditioner, vilken bär titeln Juutalainen vuosi [Det judiska året].

Keren Kajemet Leisrael stöder genom insamlingar och adresser sin i Israel befintliga centralorganisation. Judiska fruntimmers välgörenhetsförening arrangerar fester och basarer och verkar till förmån för församlingens mindre bemedlade. Hachnosas Orchim tar hand om besökande. Gemilus Hasodim v'Hachnosas Kalo är också en välgörenhetsförening, som av tradition har haft det speciella uppdraget att fungera som lånekassa samt bistå och handleda blivande brudar. Kören Juutalainen laulukouoro r.y. — Judiska Sångföreningen r.f. (Hazamir) har uppträtt flitigt. Begravningsföreningen Chevra Kadisha har till uppgift att sköta om begravningsplatserna och att anordna begravingarna. Den judiska begravingen äger vanligen rum dagen efter dödsfallet, och för den skull har en dylik förening alltid intagit en väsentlig plats inom de judiska församlingarnas verksamhet. Chevra Kadisha har redan fungerat i över hundra år. Sjukhjälpföreningen Bicur Cholim tar hand om de sjuka och om de mindre bemedlades sjukdomskostnader samt ordnar underhållning för patienterna. Även utgivningen av den judiska kalendern har hört till föreningens uppgifter eller rättare sagt privilegier.

Helsingfors Judiska Ungdomsförening har som mål att främja religiös fostran och kännedomen om Israel. Verksamhetsformererna har utgjorts av föreläsningar, inledningar, läger, diskotek och kvällsevenemang (med 10–30 deltagare). Magbitkommittén har hand om den årligen återkommande alljudiska insamlingen med samma namn till förmån för Keren Hayesod (Jewish Foundation Fund). För idrottsverksamheten svarar Idrottsföreningen Makkabi r.f. och dess understödsförening. Idrottsgrenarna har varit fotboll, bowling, squash, tennis och gymnastik. Den färskaste i raden av organisationer är den redan nämnda Finlands Judiska Krigsveteraner.

Akademiska judiska klubbens och scoutkåren Kefirs verksamhet har under de senaste åren legat nere. Församlingen förfogar över en egen köttaffär, som ser till att koscherföda finns att tillgå. Församlingscentret med sina klubbrum erbjuder utrymmen för arrangerat av olika slag av tillställningar.

Bildningssträvanden. Församlingsbladet Ha-Kehila har från och med år 1979 utkom-

mit med tre eller fyra nummer om året. Församlingen har ett eget arkiv och ett eget bibliotek, som rymmer ett synnerligen rikligt material på hebreiska, jiddisch och andra språk rörande judendom och judar. Chug Ivri, en klubb för hebreiska språket, meddelar undervisning på tre nivåer. Den nya Judaicakommittén har under de senaste åren arrangerat föredrags- och diskussionstillfällen, där man berört den judiska traditionen och den moderna tiden.

Förvaltningsorganen utgörs av församlingsfullmäktige, förvaltningsrådet, taxeringsnämnden, som fastställer den skatt som betalas till församlingen, samt prövningsnämnden. De olika fonderna har vidare sina egna förvaltningsnämnder, liksom skolan, sjukhuset och daghemmet har sina egna direktorer. Helsingforsförsamlingen är representerad i Centralrådet för de Judiska Församlingarna i Finland, där den av naturliga skäl intar en ledande ställning. Både år 1979 och år 1982 deltog 43 procent av de röstberättigade i valet av församlingsråd. Som en negativ omständighet i fråga om 1982 års val nämner man det sjunkande intresset hos röstare mellan 18 och 35 år.

Resultaträkningen för år 1984 visar, att utgifterna uppgick till 2.302.663:02 mk, medan inkomsterna belöpts sig till 2.384.029:59 mk. Av intäkterna utgjordes 710.000 mk av församlingsskatt, medan resten i främsta hand härrör från intäkter av fastigheter, hyror och räntor. Förmögenhetsbalansen vid utgången av år 1984 var knappa 5,3 (1982 3,7) miljoner mk. Ekonomin anses numera stabil, till stor del, föranledd av lyckade investeringar. Vad som under de senaste åren slukat extra medel har varit olika slag av säkerhetsanordningar.

Det erbjuds således en synnerligen riklig flora av verksamhetsformer för att ta vård om 850 personer, men det måste också sägas, att många av organisationerna och föreningarna lever ett tynande liv i kraft av traditionen. I verksamhetsberättelsen över år 1978 krävde man "krafttag snabbt" för att förhindra, att det religiösa livet liksom förenings- och kulturverksamheten helt slogs i spillror. I de följande verksamhetsberättelserna har man anlagt en något ljusare ton, men det lilla samfundet lider ingalunda för det brist på svårigheter. Det är väldigt många verksamhetssek-

torer som är beroende av en insats från samma, aktiva individer.

Det förefaller som om olika områden av kvinnoverksamhet visade störst livaktighet; det gäller Wizo och andra sociala föreningar, som spelar en väsentlig roll för att vardagsarbetet skall hållas i gång (skola, daghem, sjukhus). Sångkören är aktiv, men i sammanställningen har icke-judar en mycket stor andel.²² Att begravningsföreningen har en viktig roll är så att säga också dikterat av nödvändigheten — jag hänvisade redan tidigare till judarnas begravningspraxis. Oberoende av religion verkar det som om församlingarna inte hade lika mycket att erbjuda av verksamhet som intresserar männen. Under senare tid var Judaicaföreläsningarna ett dragplåster, men inte längre i samma utsträckning som år 1979, då de samlade inemot tusen åhörare. Bakom det faktum att dessa föreläsningar blivit till, kan man utläsa en oro över att den egna traditionen helt blir bortglömd. Årsberättelsen av 1984 vågar dock säga, att "som följd av den livliga verksamheten i församlingscentret har Judaicakommittén finansierat på sin aktivitet och verkat huvudsakligen som stödgrupp för församlingens rabbin samt vid behov ställt sig till förvaltningsrådets förfogande."

Vad sedan beträffar religionsutövningen och kulthandlingarna, är förutsättningen för att de flesta förrättningar skall kunna genomföras på tillbörligt vis, att man får ihop den så kallade *minjan*, dvs tio män i myndig ålder på plats. På grund av detta konstateras i verksamhetsberättelsen över år 1978 utan omsvep, att "samfundsordningens stipulation att möjliggöra för envar församlingsmedlem att utöva sin religion har ofta ej kunnat följas." Till följd av att man inte får ihop *minjan* är det många gudstjänster som har förblivit oförrättade och de sörjande har inte alltid haft möjlighet att läsa sina *kaddish*-böner på sina anhörigas minnesdagar.

Förutom i den allmänna sekulariseringen finner vi problemets kärna i befolkningsutvecklingen. Mellan år 1977 och 1984 sjönk antalet medlemmar med 61 personer, vilket betyder 7 procent. Visserligen anslöt sig år 1982 52 personer till församlingen genom den s.k. *gijjurförrättningen*, vilket på nytt höjde det sammanlagda antalet medlemmar till närapå 1977 års nivå. Frånser vi detta undan-

tag, så har medlemsantalet hela tiden varit på väg nedåt. Antalet födda (en till nio per år) är lågt, och underskrider klart antalet avlidna (mellan åtta och aderton per år). Även antalet bortflyttade eller utskrivna har varit högre än antalet nya församlingsmedlemmar (detta med undantag av år 1982–84). Antalet utflyttade har i alla fall under de senaste åren sjunkit till några få personer; flyttning har i allmänhet inneburit, att det är ungdomar som utvandrat till Israel. Som en följd av denna utveckling har genomsnittsåldern för församlingens medlemmar ständigt blivit högre, vilket inte kan undgå att lämna sina spår i initiativförmågan.

Äktenskapen har redan länge varit enkannerligen blandäktenskap och att två finländska judar ingått giftermål sinsemellan har varit en sällsynthet. Detta torde också utgöra den största risken med tanke på framtiden för vår judiska minoritet. Som jag tidigare omtalat, anses bara de barn i ett blandäktenskap som är födda av en judisk mor vara judar och därmed presumtiva medlemmar av den judiska församlingen. Vill man att ett barn, som bara har en judisk far, ska bli medlem av församlingen, så fordras här för — utom de båda föräldrarnas medgivande — också en *gijjur*förrättning som utförs av *bet-dink*kollegiet.

Att anordna en dylik konvenering kräver särskilda arrangemang, bland annat att tre rabbiner skall finnas samtidigt på plats. *Gijjur* förrättades senast sommaren 1982, och före det år 1977. I samband med båda förrättningarna konverterade förutom barnen även några andra personer, främst äkta hälfter, till judendomen och upptogs som medlemmar i judiska församlingen.

NOTER

* Denna artikel bygger ursprungligen på ett föredrag vid Finska Orientsällskapet höstmöte 27.10.1983, publicerat i *Teologinen Aikakauskirja-Teologisk Tidskrift* 1/1984 (s. 11–17) under titeln Suomen juutalainen vähemmistö (Den judiska minoriteten i Finland). En ny svensk version presenterades av mig vid Den tredje Nordiska kongressen i Judaistik i Åbo 9.6.1985. Jag framför här mitt tack till Judiska församlingens i Helsingfors kanslipersonal för årsberättelser och diverse uppgifter, till fil.lic. Harry

Det är känt, att majoritetstrycket är mycket starkt i blandäktenskap. Många barn förlorar kontakten med den judiska gemenskapen och traditionerna faller ur bruk.²³ Gång på gång har man i verksamhetsberättelserna återkommit till bristerna i ungdomsarbetet och försökt effektivera det. Delvis har man också lyckats därmed (lägren, ungdomsföreningen). Den nye, unge rabbinen har vid sidan av sina andra åligganden även fått ta hand om ledningen av församlingscentret och rollen som ungdomsledare. Såväl i detta som i många andra avseenden har man på hans skuldror lagt en tung arbetsbörda och stora förhoppningar. Men också resultat syns. Angående året 1983 skriver förvaltningsrådet så här: "Under verksamhetsåret 1983 kunde man redan tydligt skönja resultaten av rabbin Uri Schwarz' energiska arbete församlingens ungdomsarbete och kulturliv till gagn." Och vidare: "för övrigt präglades verksamhetsåret av en mycket livlig aktivitet." Och ett år senare fortsätter man i samma ton: "Man kan genast konstatera, att det gångna året 1984 präglades av en märkbart livligare verksamhet inom församlingen." Dessa uttryck är nya och uppfriskande i jämförelse med årsberättelserna bara för ett par år sedan.

Ändå är det en svår uppgift att blåsa liv i de judiska församlingarna i vår sekulariserade värld, där religionen och den tradition som är förknippad därmed så sällan har förmågan att vara positivt förenande länkar. Det är allt skäl att tillönska dessa strävanden framgång, för om vår judiska minoritet försvann, så skulle det göra vårt Finland ännu gråare än förut.

Halén för talrika arkiv- och litteraturreferenser, till hum.kand. Harry Laine som har översatt min finska artikel till svenska samt till ekon.mag. Jacob Seela för verksamhetsberättelsen av år 1984 och andra uppgifter angående Judiska Församlingen i Åbo.

1. *Helsingin kaupungin historia* [även på svenska under titeln Helsingfors stads historia], II (1950), s. 509, samt de arkivkällor som finns nämnda där (Eirik *Hornborg*).

Judarna som fördrevs från Portugal på 1500-talet.

- slog sig ner i de holländska städerna och i Hamburg. Deras ättlingar och församlingar kallades i hundratal år portugisiska, och det är också i den bemärkelsen som uttrycket använts här.
- Om Zebulon och Meyer, se Santeri *Jacobsson*, *Taistelu ihmisoikeuksista* [Kampen för mänskliga rättigheter] (Jyväskylä 1951), s. 89–92. Ännu år 1844 diskuterade man huruvida optikern Härdd Nathan borde omvända sig till kristendomen för att få rättigheter att verka som krögare i Helsingfors. *Helsingin kaupungin historia*, III:2 (1950), s. 75, jämte källor (Heikki *Waris*).
 - Riksarkivet: Generalguvernörens kansli 1811, no 131, och 1822, no 33. Se även *Helsingin kaupungin historia*, III:2 (1950), s. 30 (*Waris*).
 - Beiträge zur Kenntnis des Russischen Reiches und der angrenzenden Länder Asiens*, 13 (Hrsg. von K.E. v. Baer & Gr. v. Helmersen, SPb 1849), 176.
 - Helsingin kaupungin historia*, III:2 (1950), s. 294 (Onni *Wiherheimo* och Gabriel *Rein*), samt III:1 (1950), s. 125 (Carolus *Lindberg* och Gabriel *Rein*). Namnet narinkan kommer från ryskans *na rynke* 'på torget'. Torghandeln tycks alldeles tydligt ha inletts innan direktiven utfärdades.
 - Prästen på Sveaborg Henrik August *Reinholm* skriver: "Alopeus bortjade i Sept. 1866 alla judar fr. S(vea)borg. H(elsing)fors hvimlar nu af dem." (*Reinholmska samlingen* 90:5. Museiverkets etnologiska byrås arkiv.)
 - Om Tavastehus, se Y.S. Koskimies, *Hämeenlinnan juutalaisista* [Om judarna i Tavastehus] (*Hämeenlinna*, Hämeenlinna-seuran julkaisu, N:o 9, 1959, s. 26–28).
 - Artikeln kan läsas i finsk översättning i volym 18 av *Suomen Itämaisen Seuran suomenkielisiä julkaisuja* [Finskspråkiga skrifter utgivna av Finska Orientsällskapet] (1982), volymen heter *Taikamatto* [Den förtrollade mattan], s. 129–132.
 - Beträffande 1800-talets historia och speciellt frågan om medborgerliga rättigheter, se *Jacobssons verk Taistelu ihmisoikeuksista* (jmf not 2) som tyvärr inte alltid är pålitlig. Se också B.G. *Federleys* opublicerade pro graduarbete *Hällningen till judarna i Finland under den andra förtrycksperioden* (Helsingfors universitet, hist.-filol. sektionen 1984) samt Hillel Skurniks artikel *Juutalaisia karkotettiin tylysti autonomisesta Suomesta* [Judar förvisades med kall hand från det autonoma Finland] (understreckare i *Helsingin Sanomat* 19.9.1982; koncentrerar sig på åren 1850–90).
 - I fråga om judarna var det förstås mer naturligt med en övergång till svenska på grund av den ganska nära släktskap som rådet mellan jiddisch och svenska.
 - Det finska ordet *kaveri* [kompis] kan härledes från ett ord som upptagits i jiddisch från hebreiskan, *kháver*, hebr. *haber* (Pentti Aalto. Ein jüdisch-deutsches Wort im Finnischen? *Neuphilologische Mitteilungen*, 50, 1949, 103–107; *Suomen etymologinen sanakirja*, 1, 1955, s. 175).
 - Mary-Ann Elfving-Owens lyckas tyvärr i alltför ringa utsträckning i sin artikel *Multiple identity and language change: the Jews in Finland* (*Ethnologia Scandinavica*, Arlöf 1982, p. 118–125) belysa denna från språkssociologisk synpunkt intressanta övergång. Jan *Löfström* anser i sitt proseminarieföredrag (Helsingfors universitet, *Finlands historia* 11.4, 1985) (1) att finska språkets ökade betydelse för judarna som till en stor del utövade serviceyrken och (2) att lagen om statsunderstöd till privatskolorna (1931) som förutsatte större klasser även i Judiska Samskolan var grundorsakerna till övergången. Denna uppfattning förefaller rätt sannolik.
 - Följande publicerade studier som genomförts vid Helsingfors universitets teologiska fakultet innehåller rikligt med intressant material: Seija *Tiainen*: *Suomen kirkollisten lehtien suhtautuminen juutalaiskysymykseen vuosina 1930–1939* [Hur den kyrkliga pressen i Finland förhöll sig till judefrågan under åren 1930–1939] (laudaturarbete i kyrkohistoria 1970); Kaija *Junkkari*, *Juutalaiskysymys Suomessa vuosina 1928–1944* [Judefrågan i Finland åren 1928–1944] (licentiatarbete i kyrkosociologi 1979); Ossi *Kuoppala*, *Antisemitismi ja sionismi Suomen juutalaisessa aikakauslehdistöissä vuosina 1908–1948* [Antisemitism och sionism i de judiska tidskrifterna i Finland under åren 1908–1948] (pro graduarbete i teologisk etik samt religionsfilosofi 1982).
 - Idrottsföreningen Makkabi utgav år 1941 *Minneskrift tillägnad de judiska soldater i Finska armén vilka stupat för fosterlandet i Finsk-ryska kriget 1939–40* (på svenska och på finska, Helsingfors 1941).
 - Om den norska judiska befolkningens öde, se Oskar Mendelsohn, *Actions against the Jews in Norway during the War* (*Nordisk Judaistik*, 3, No. 2, Hässleholm 1981, s. 27–35).
 - Min recension "The Ship of Death" har utkommit i *Nordisk Judaistik* (3, No. 2 Hässleholm 1981, s. 57–58). Beakta även den debatt som förts om boken i *Historiallinen Aikakauskirja* årgång 1980: Yrjö Blomstedt, *Juutalaispakolaisten luovuttaminen 1942* [Utlämnandet av de judiska flyktingarna 1942] (s. 142–146); Elina Suominen, *Rehellisyyks vaikeo "Suomen kunnia"* [Uppriktighet eller "Finlands ära"] (s. 251–255); Yrjö Blomstedt, *Kritiikin kritiikin kritiikkiä* [Till kritiken av kritikens kritik] (s. 359).
- Nya bidrag till debatten är Johan Nykopp's understreckare *Suomipiti juutalaisten puolia Saksan vaatimuksia vastaan* [Finland ställde sig på judarnas sida emot Tysklands krav] (*Helsingin Sanomat* 3.3.1984) och Hannu Rautakallios artikel *Juutalaispakolaisten (sic! T.H.) luovutus — rotupoliittikkaa vai poliisitoimiä* [Utlämnandet av de judiska flyktingarna — raspolitik eller en polisåtgärd?] (*Helsingin*

- Sanomat* 17.2.1985, s. 28). Se dessutom Hannu Rautkallios nya bok: *Ne kahdeksan ja Suomen omanunto* [De åtta och Finlands samvete] (Helsinki 1985).
17. För att en församling skall kunna fungera aktivt bör det finnas minst tio män i myndig ålder.
 18. Rafaël *Hertzberg*, Helsingfors för trehundra år sedan och i våra dagar (Helsingfors 1888), s. 197–198.
 19. Om Åboförsamlingen, se Teuvo *Virtanens* opublicerade pro graduarbete *Turun juutalaisen seurakunnan vaiheet* [Historiska skeden i Judiska Församlingen i Åbo] (Åbo universitet, religionsvetenskap 1981).
 20. Om tidigare rabbiner, kantorer och andra funktionärer, se Jaakko *Lounelas* opublicerade laudaturarbete *Helsingin juutalainen seurakunta* [Judiska Församlingen i Helsingfors] (Helsingfors universitet, teologiska fakulteten, dogmatik 1963), s. 19–25, om judiska skolans historia, s. 53–61.
 21. Namnen på inrättningar och organisationer följer ortografin i årsberättelserna.
 22. Beträffande kören och övrigt musikliv, se Seppo Koistinens artikel om de finländska judarnas musik (*Tritonus* 2/80, publ. av Studentkåren vid Sibeliusakademien, s. 15–22, finskspr.).
 23. Den konflikt, som uppstår mellan församlingens ortodoxa karaktär och församlingsmedlemmarnas uppfattningar i en situation då traditionen håller på att vika, har klart skildrats redan i en över 25 år gammal studie: Bo *Ohlström*, Helsingfors' judiska befolkning — social struktur och dekulturation (opubl. pro graduarbete vid Åbo akademi, humanistiska fakulteten 1959).